

مدل مفهومی مقایسه اعتقاد به منجی موعود در اسلام، مسیحیت و یهودیت براساس آموزه‌های قرآن کریم و عهدین

محمد محمدی^۱

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی تطبیقی اعتقاد به منجی موعود در ادیان ابراهیمی اسلام، مسیحیت و یهودیت می‌پردازد. این باور، به‌عنوان یکی از اصول مهم اعتقادی در ادیان یادشده، دارای اشتراکات و افتراقاتی است که رستگاری بشر را به ظهور منجی پیوند می‌زند. در این پژوهش، با بهره‌گیری از روش تحلیلی-تطبیقی و رویکرد اسنادی-کتابخانه‌ای، ضمن تبیین دیدگاه‌های هر یک از سه دین پیش‌گفته درباره منجی موعود، نقاط اشتراک و افتراق آن‌ها مورد تحلیل قرار گرفته است. هدف اصلی پژوهش ارائه یک مدل مفهومی برای نمایش وجوه تمایز و تشابه در باور به منجی موعود است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اصل اعتقاد به منجی موعود و انتظار برای ظهور او، به‌رغم تفاوت‌هایی در جزئیات، به‌عنوان مقوله‌ای ضروری و مشترک میان این سه دین شناخته می‌شود. پژوهش حاضر ظرفیت بالایی برای گفت‌وگوی ادیان و پژوهش‌های تطبیقی در حوزه انتظار منجی موعود فراهم می‌آورد.

کلیدواژه‌ها: مدل مفهومی، مطالعه تطبیقی، منجی موعود، اسلام، مسیحیت، یهودیت.

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشکدگان فارابی، دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

باور به ظهور منجی موعود در پایان تاریخ، از مفاهیم بنیادین در ادیان ابراهیمی به شمار می‌رود و نقشی محوری در شکل‌گیری جهان‌بینی آخرالزمانی ایفا می‌کند. این باور نه تنها بازتابی از امید به آینده‌ای روشن و نجات‌بخش در عمق بحران‌های اخلاقی و اجتماعی بشر است، بلکه بستری مشترک برای تأملات فلسفی، کلامی و اجتماعی در سه دین اسلام، یهودیت و مسیحیت فراهم می‌آورد. در متون مقدس این ادیان، اشارات روشنی به وجود فرد یا افرادی نجات‌بخش در آخرالزمان شده است؛ از جمله در تثنیه ۱۵:۱۸ که حضرت موسی علیه السلام از پیامبر آینده خبر می‌دهد، در یوحنا ۱۶:۱۴ که عیسی علیه السلام وعده آمدن «تسلّی‌دهنده» را می‌دهد و در آیه ۶ سوره صف که حضرت عیسی علیه السلام از پیامبری به نام «احمد» سخن می‌گوید (Bible, New International Version؛ صف / ۶).

پژوهش حاضر با رویکردی تطبیقی و تحلیلی می‌کوشد ضمن بررسی این باور در سه دین ابراهیمی اسلام، یهودیت و مسیحیت، به تحلیل وجوه اشتراک و افتراق آن نزد ادیان بپردازد. این تحلیل در چهارچوب مفاهیم کلیدی‌ای چون عدل، نجات و انتظار معطوف به آینده صورت می‌گیرد و از این طریق تلاش می‌شود مؤلفه‌های معرفتی و اجتماعی نهفته در این باور آشکار گردد (Smith, 2020; Jones, 2018).

مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که تصویر منجی موعود در سه دین یادشده چگونه ترسیم شده و هم‌پوشانی و افتراق این تصویرها کجاست و آیا می‌توان با اتکا به متون مقدس، چهارچوبی مفهومی برای تحلیل تطبیقی این آموزه طراحی کرد؟

چنین پژوهشی می‌تواند ضمن پرکردن خلأهای موجود در مطالعات تطبیقی، زمینه‌ای علمی برای تقویت گفت‌وگوی بین‌الادیانی فراهم آورد. پیش‌فرض نظری پژوهش این است که هرچند آموزه منجی موعود در هر دینی ساختاری خاص دارد، در عناصری چون انتظار جهانی، مبارزه با ظلم و ظهور حق مشترک است و البته تفاوت‌هایی در هویت منجی، شرایط ظهور و نقش نهایی او قابل مشاهده است (Ali, 2020; Khan, 2019؛ بقره /

از طریق طراحی یک مدل مفهومی تصویری که نشان‌دهنده اشتراکات و تمایزات موجود باشد، می‌توان گامی نو برای فهم هم‌گرایانه این باور دینی برداشت.

۲. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های کیفی است و به صورت خاص در زمره مطالعات تحلیلی و تطبیقی قرار می‌گیرد که با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای و اسنادی، ضمن مروری جامع بر ادبیات اعتقاد به منجی موعود در ادیان یادشده، به ارائه مدلی مفهومی برای شناساندن نقاط اشتراک و افتراق و نمایاندن میزان بسامد (فراوانی) نقاط تلاقی می‌پردازد (Mohammad, 2021; Brown, 2017; Johnson, 2019).

مدل مفهومی پژوهش، ابزاری تحلیلی است که به کمک آن مؤلفه‌ها و ابعاد پژوهش و روابط میان آن‌ها مشخص می‌شود. بیشتر پژوهش‌های علمی مبتنی بر مدل مفهومی هستند. چنین مدلی در نمایش روابط بین مؤلفه‌ها بسیار مؤثر است و مبنای یک پژوهش علمی به شمار می‌آید. مدل مفهومی را می‌توان با ترسیم روابط مؤلفه‌های گوناگون پژوهش مشخص کرد (Neuman, 2017; Creswell, 2018).

در پژوهش حاضر، مدل مفهومی مقایسه اعتقاد به منجی موعود در اسلام، مسیحیت و یهودیت از طریق بررسی تطبیقی و تحلیلی موارد یادشده در قرآن کریم، انجیل و تورات ترسیم شده است. این مدل پیشنهادی دارای دو دسته مؤلفه اشتراکات و افتراقات است که به آن در بخش یافته‌ها اشاره خواهد شد.

۳. یافته‌های پژوهش

باور به آینده‌ای روشن و نجات‌بخش در بیشتر ادیان به ویژه در ادیان ابراهیمی، یکی از ارکان جهان‌بینی دینی به شمار می‌رود و نقش بنیادینی در معنابخشی به رنج‌های بشر و جهت‌دهی به امیدهای جمعی دارد. انتظار برای ظهور یک منجی آسمانی، به منزله آمادگی اخلاقی و اعتقادی برای فراهم‌سازی زمینه‌های تحقق عدالت جهانی، در متون مقدس اسلام، یهودیت و مسیحیت تکرار شده و به عنوان یک اصل کلیدی قلمداد

می شود (Smith, 2019; Brown & Williams, 2020).

در متون این ادیان، الگوی گذار از دوران دشوار و پر آشوب آخرالزمان به دوره‌ای متعالی، مبتنی بر صبر و پایداری در برابر رنج‌ها و با نوید نهایی برقراری حکومت عدل الهی توصیف می‌شود. در واقع این دوره، مرحله نهایی تکامل تاریخی در زمین بوده و منجی موعود، با اتکا به قدرت الهی، نظام سلطه ظلم را از میان برمی‌دارد و تمامی نیروهای شر و طاغوت، از جمله شیطان، در برابر او مغلوب می‌شوند. به تعبیر قرآن کریم، سرانجام، حکومت به بندگان صالح خداوند سپرده خواهد شد و رهایی نهایی بشر از چنگال فریب و گمراهی تحقق خواهد یافت (Johnson, 2018; Patel, 2020؛ آل عمران / ۵۵).

به هر رو برای رسیدن به تحلیل تطبیقی باور به منجی موعود در سه دین ابراهیمی، ابتدا دیدگاه هر دین به صورت مستقل تحلیل و سپس با بهره‌گیری از مدل مفهومی پیشنهادی، نقاط اشتراک و افتراق دیدگاه آن‌ها درباره مفهوم نجات و منجی موعود استخراج شده است. هدف نهایی نیز ارائه یک جمع‌بندی تحلیلی درباره ابعاد و مؤلفه‌های اصلی این باور در سه دین ابراهیمی بوده است.

۳-۱. منجی موعود در اسلام

در متون دینی اسلام، به ویژه قرآن کریم و احادیث اهل بیت علیهم‌السلام تصویری روشن از آینده‌ای ترسیم شده که در آن، نجات نهایی بشر به وسیله شخصیتی الهی تحقق می‌یابد. قرآن به صورت مکرر از تحقق وعده الهی غلبه دین حق بر دیگر مکاتب یاد می‌کند: ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ﴾ (توبه / ۳۳؛ صف / ۹؛ فتح / ۲۸). این پیروزی نهایی بر مبنای برقراری عدالت و حذف ساختارهای ظلم و طغیان معرفی شده است: ﴿وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾ (اسراء / ۸۱).

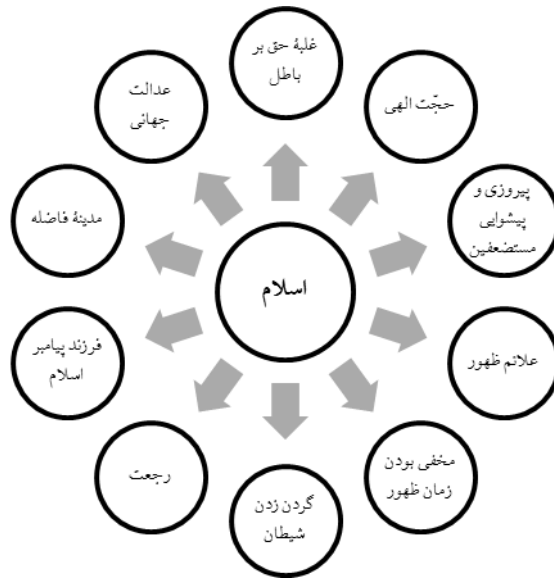
شیعه اثنی عشری، به استناد احادیث متواتر، ظهور «مهدی موعود» را تحقق وعده الهی می‌داند؛ شخصیتی از نسل پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم که حکومتی جهانی بر اساس عدل و توحید بنا

می‌نهد (مجلسی، ۱۳۹۴ ش: ۷۰ / ۵۱). در این اخبار، وی دوازدهمین امام از اهل بیت علیهم‌السلام معرفی شده که در دوران غیبت به سر می‌برد و ظهور او منوط به شرایط خاصی است که تنها خداوند از آن آگاه است. تعیین زمان ظهور، طبق نقل امام باقر علیه‌السلام، امری غیرمجاز شمرده شده است (کلینی، ۱۳۶۲ ش: ۱ / ۳۳۹؛ صدوق، ۱۳۸۴ ش: ۲ / ۴۷۲).

موضوعاتی مانند نامعلوم بودن زمان ظهور، علائم پیشینی و همراهی دیگر پیامبران مانند حضرت عیسی علیه‌السلام در دوران ظهور، بخشی از منظومه اعتقادی شیعه درباره آینده بشر را شکل می‌دهد؛ به ویژه روایت نزول عیسی علیه‌السلام و اقامه نماز پشت سر مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف مورد توجه منابع روایی است که نماد هم‌گرایی ادیان در دوره پس از ظهور قلمداد شده و می‌تواند مبنای گفت‌وگوی ادیان قرار گیرد (کلینی، ۱۳۶۲ ش: ۱ / ۴۰۲).

از دیدگاه اسلامی، جامعه پس از ظهور به مثابه مدینه‌ای فاضله معرفی شده که در آن حق حاکم خواهد شد، نفاق و شرک از بین خواهد رفت و شرایط برای رشد کامل انسان مهیا خواهد بود. آیات متعددی مانند *﴿أَنَّ الْأَرْضَ يَرثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾* (انبیاء / ۱۰۵) بر این مضمون دلالت دارند (Majlisi, 2015).

در کنار این تصویر کلی که در بردارنده یک طرح تمدنی-الهی برای تحقق غایت آفرینش است، آموزه‌هایی چون رجعت، استمرار حجت الهی در زمین و تحقق وعده الهی در انتقام از ظالمان، بخش دیگری از منظومه منجی‌باوری در اسلام را تشکیل می‌دهد. به هر رو بسیاری از این مفاهیم به تفسیری تخصصی در چهارچوب کلامی و اعتقادی شیعی نیازمند است و در تطبیق بین‌الادیانی باید به عناصر مشترک، مانند عدالت، نجات و مشارکت جهانی توجه شود.

تصویر ۱. ویژگی‌های اعتقاد به منجی موعود در دین اسلام

۲-۳. منجی موعود در مسیحیت

با توجه به آموزه‌های کتاب مقدس، مسیحیان معتقدند که حضرت آدم به گناه سرپیچی از فرمان الهی از بهشت رانده شد و این گناه نخستین سبب شد که طبیعت انسان دچار فساد و آلائش شود. به تصریح رساله پولس به رومیان «وقتی آدم گناه کرد، گناه او تمام نسل انسان را آلوده ساخت؛ حتی باعث انتشار مرگ در سراسر جهان شد» (Romans 5:12-14, New International Version [NIV], 2011). براین اساس، گناه آدم تأثیری وراثتی بر تمامی بشر گذاشته، انسان با طبیعتی متمایل به گناه متولد می‌شود.

اگرچه پیامبران متعددی از سوی خدا برای هدایت انسان‌ها و ارائه شریعت‌های مختلف فرستاده شدند، براساس الهیات مسیحی، هیچ‌یک قادر به نجات انسان از گناه نخستین نبودند. به باور معتقدان این دین، تنها راه‌هایی از این گناه فطری، ایمان به عیسی مسیح به‌عنوان نجات‌دهنده و پذیرش قربانی شدن او بر صلیب است؛ چراکه وی با فدا کردن جان خویش کفاره گناه آدم و نسل او را پرداخت کرد (Romans 6:12-14, NIV,)

(2011).

در کتاب مقدس تأکید شده که جز خداوند هیچ کس، حتی فرشتگان، زمان دقیق ظهور حضرت عیسی علیه السلام را نمی داند؛ البته نشانه هایی برای تعیین زمان ظهور بیان شده که پیش از وقوع رخ می دهد؛ از جمله: ۱. زمانی که ظلم و بی عدالتی سراسر جهان را فرا گرفته باشد. ۲. ظهور در دوران ذلت قوم یهود. ۳. وقوع جنگ میان دولت ها پیش از ظهور. ۴. آمدن دجال به عنوان آزمونی پیش از ظهور (یوحنا ۱۸: ۲). ۵. نشانه هایی در آسمان، ماه و ستارگان دیده خواهد شد که حاکی از نزدیک بودن سلطنت خداوند است (لوقا ۲۱: ۲۵-۳۳؛ متی ۲۴: ۳۶، ۲۴: ۱۳، ۲۵).

براساس آموزه های عهد جدید، پس از ظهور، عدل و صلح جهانی برپا شده، ظلم و ستم رخت بر خواهد بست. بازگشت حضرت عیسی علیه السلام به عنوان مسیح موعود یکی از باورهای بنیادین مسیحیان است: «مسیح بار دیگر می آید برای کسانی که منتظر او می باشند و او ظاهر خواهد شد به جهت نجات» (عبرانیان ۹: ۲۸). این منجی از نسل حضرت داوود معرفی شده و مأمور نجات امت از گناه است. وی «پسر انسان» و «پسر خدا» خوانده می شود.

نشانه های ظهور شامل مخفی بودن زمان آن، زنده شدن مردگان و ظهور دوباره الیاس به عنوان بشارت دهنده است. در آموزه های عهد جدید برویگی های حضرت داوود و پادشاهی مقتدرانه او تأکید شده است؛ یعنی مسیح به عنوان نجات دهنده و پادشاه بر کل زمین حکمرانی خواهد کرد. باور به غلبه نهایی حق بر باطل و زندگی ابدی صالحان در جهان پس از ظهور، از آموزه های برجسته مسیحی است: «و اما حلیمان وارث زمین خواهند شد و از فراوانی نعمت و سلامتی متلذذ خواهند شد» (مزمور ۹: ۳۷، ۲۹، ۱۸). همچنین در اشعیا آمده است: «شهرهای ویران شده آباد می شوند» (اشعیا: ۲۷).

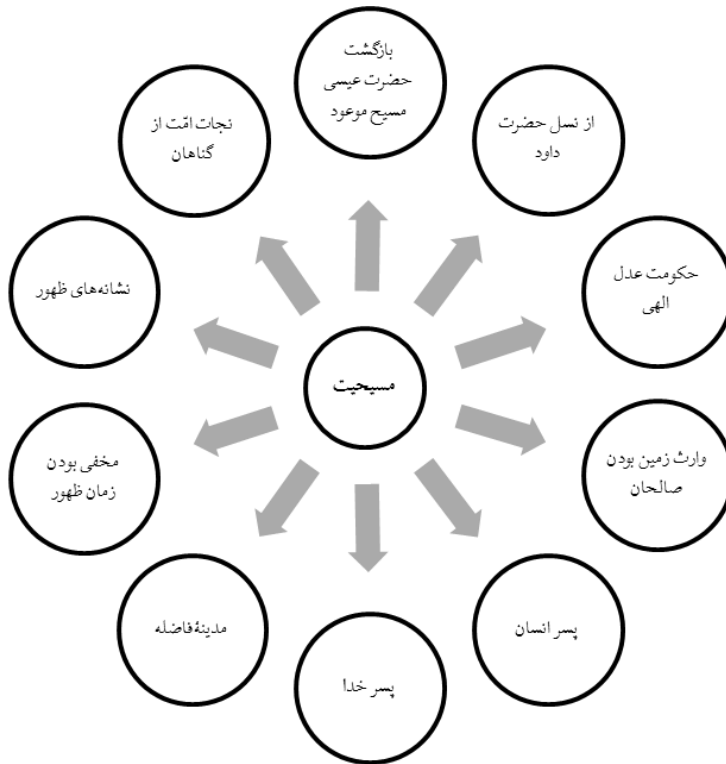
در عهد جدید، اصطلاح «ملکوت خدا» که به حکومت خدا بر زمین اشاره دارد و حضرت عیسی علیه السلام آن را مژده داده، بارها به کار رفته است (مرقس ۱۴ بار؛ لوقا ۳۹ بار؛ متی ۳۲ بار). این ملکوت نمادی از تحقق وعده های الهی برای برقراری عدالت و حاکمیت

دین خدا در جهان است. حضرت عیسی در دعا به پیروانش می‌فرماید: «ای پدر ما که در آسمان‌ها هستی، باید نام تو تقدیس شود. باید ملکوت تو بیاید. باید مشیت تو وجود پیدا کند؛ آن‌گونه که در آسمان است، باید در زمین نیز باشد» (متی ۱۰:۶؛ لوقا ۲:۱۱).

مدینه فاضله یا جامعه آرمانی پس از ظهور حضرت مسیح پاسخی به نیاز بشر برای تحقق عدالت، مساوات و صلح جهانی است. پس از تحمل رنج‌ها و ظلم‌های فراوان، انسان‌ها منتظر منجی‌ای هستند که با برپایی حکومتی عادلانه، آن‌ها را از ظلمت به نور رهنمون سازد. عهد جدید درباره آینده جهان پیش‌بینی‌هایی می‌کند که نویددهنده تشکیل حکومتی فراگیر و عادلانه است؛ آینده‌ای که در آن همه انسان‌ها از حقوق برابر برخوردارند و به کمال انسانی دست خواهند یافت.

براساس آموزه‌های مسیحی، تاریخ بشر به هفت دوره تقسیم می‌شود که دوره هفتم با بازگشت حضرت عیسی و برقراری حکومت جهانی او مشخص می‌شود؛ حکومتی که تمامی جهان را در بر گرفته و همه ملت‌ها تحت سیطره آن قرار خواهند گرفت. در این دوران، پس از گذر از مشکلات و آشوب‌ها، عدالت و امنیت در سراسر زمین برقرار خواهد شد.

در آموزه‌های مسیحی، منجی موعود همان حضرت عیسی بن مریم است که نسبش به حضرت داوود پیامبر می‌رسد. در انجیل‌های چهارگانه، ویژگی‌ها و القاب متنوعی به حضرت مسیح نسبت داده شده که هر یک نمایانگر بُعد خاصی از شخصیت اوست: نخست، نام «عیسی» (یشوع) که در عبری به معنای «نجات خدا» است. دوم، لقب «پسر انسان» که بیش از هشتاد بار در عهد جدید بر عیسی اطلاق شده و به جنبه انسانی و رسالت الهی وی اشاره دارد. سوم، لقب «پسر خدا» که در برخی بخش‌ها مسیح را بنده خدا و در بخش‌های دیگر هم‌ذات با خدا می‌داند و بیانگر آموزه تثلیثی در بعضی شاخه‌های مسیحیت است. چهارم، لقب «مسیح» یا «ماشیا» به معنای «برگزیده» است. پنجم، لقب «منجی» که به نقش نجات‌بخشی عیسی اشاره دارد.

تصویر ۲. ویژگی‌های اعتقاد به منجی موعود در مسیحیت

۳-۳. منجی موعود در یهودیت

عهد عتیق و آموزه‌های یهود نشان می‌دهد که تورات بشارت‌های متعددی دربارهٔ پایان یافتن شرّ و بدی و غلبهٔ خیرارائه کرده است. در واقع مفهوم منجی ارتباطی عمیق با آرمان‌های قوم یهود دارد و پیامبران بنی‌اسرائیل به پیشگویی دربارهٔ رسیدن منجی و نجات قوم یهود پرداخته‌اند؛ برای نمونه در مزمو ۷۲:۳ آمده است: «آن‌گاه در سراسر سرزمین ما سلامتی و عدالت برقرار خواهد شد؛ باشد که پادشاه به داد مظلومان برسد و از فرزندان فقیر حمایت کند و ظالمان را سرکوب نماید». نخستین کسی که این پیشگویی‌ها را کتابت کرده، عاموس نبی بوده است.

در این دوره مسیحایی، آینده‌ای روشن ترسیم می‌شود که تمام آرزوهای تاریخی و دینی قوم یهود در آن محقق خواهد شد. در این راستا، خداوند فرزندی از نسل داوود را به عنوان منجی برمی‌انگیزد تا بنی اسرائیل را از خواری و سرگردانی نجات داده و به سرزمین موعود بازگرداند. تجدید سلطنت داوود نماد بازگشت ملکوت خدا بر زمین و برقراری حکومتی آسمانی و عادلانه است. در متون یهودی، الیاس نبی (الیاهو) نقش مهمی در مقدمات ظهور دارد. او پیش از آمدن منجی ظاهر شده، معجزات را احیا و کتاب مقدس را تفسیر می‌کند و حتی شیطان را نابود می‌سازد. این مضمون در عهد جدید نیز آمده است: «الیاس می‌آید و همه چیز را اصلاح خواهد کرد» (متی ۱۱: ۱۳-۱۷).

تورات و متون یهودی تأکید دارند که منجی موعود از بنی اسرائیل خواهد بود و رسالت او در چهارچوب شریعت یهود باقی خواهد ماند. به کار بردن اصطلاحاتی مانند «مسیح پسر داوود»، «بنده خدا» و «پسر انسان»، به این منجی صفاتی دینی، قومی و سلطنتی می‌دهد. از نظر یهودیان کهن، داوود الگویی از یک فرمانروای قوی، عدالت طلب و جنگجواست و انتظار می‌رود منجی موعود با چنین ویژگی‌هایی ظهور نماید و حکومت عدل را در زمین احیا کند. بنابراین انتظار بازگشت قدرت داوودی بخش مهمی از امیدهای یهود در آخرالزمان و تحقق ملکوت خداوند است.

در دین یهود، ایمان نقش مهمی در نجات انسان ایفا می‌کند و عامل اصلی سعادت به شمار می‌آید. براساس آموزه‌های تورات، گناه باعث هلاکت و دوری از فیض الهی می‌شود و تنها راه بازگشت توبه صادقانه است. انسان در صورت انحراف از مسیر الهی، با مجازات الهی روبه‌رو می‌شود؛ اما با توبه برای او امکان رحمت و مغفرت فراهم می‌آید. رستگاری در اندیشه یهود بیشتر دارای ابعاد دنیوی است؛ از این رو سعادت‌مندی انسان به حضور در سرزمین مقدس، اجرای دستورات الهی و زندگی در سایه حکومت عدل الهی وابسته است.

در یهودیت، منجی موعود با عنوان «ماشیح» شناخته می‌شود که به معنای «تدهین شده» یا «منتخب خدا برای سلطنت» است. ماشیح مأموریت دارد بنی اسرائیل را

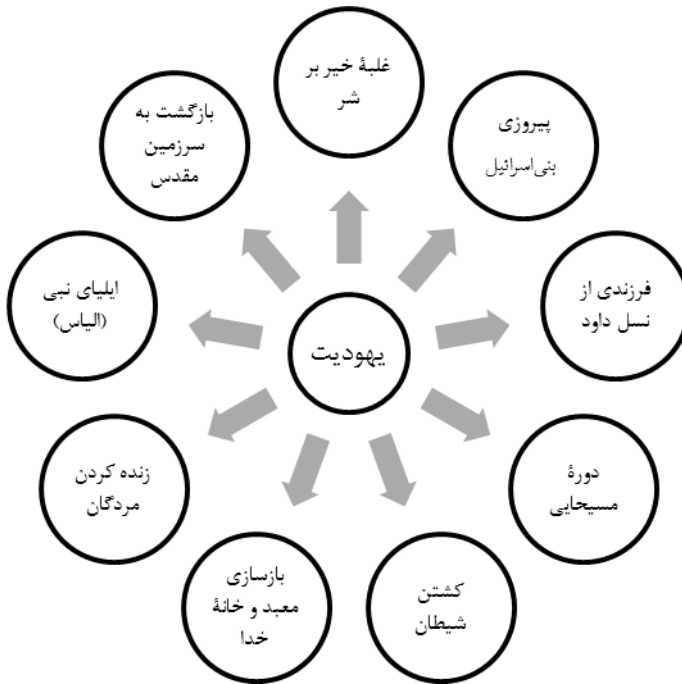
از تبعید بازگرداند، آنان را گرد هم آورد و حکومت عدل را برقرار سازد. طبق باور یهودیان، ظهور ماشیح پس از دوره‌ای از سختی‌ها و فجایع رخ می‌دهد، زمانی که شربه اوج خود می‌رسد و امید به عدالت در دل‌ها زنده می‌شود. در این زمان، خداوند جهان را دگرگون ساخته، صالحان را از ظالمان جدا کرده و پیروزی نهایی از آن ماشیح فرزند داوود خواهد بود.

یهودیت نیز به شدت از تعیین زمان ظهور پرهیز دارد؛ چنان‌که تلمود کسانی را که زمان دقیق ظهور را محاسبه می‌کنند، مورد نهی قرار داده و البته انتظار برای آمدن ماشیح عملی ارزشمند و مورد تأکید است. برخی نشانه‌ها از جمله افزایش گناه، مخالفت با فرمان الهی، تنهایی منجی در آغاز، کاهش زشتی منکرات، نفرت از نیکوکاران و سقوط جایگاه دانشمندان نیز در متون یهودی ذکر شده است (یهودیت، ۳: ۱۱۱-۱۱۲).

عاموس نبی در کتاب خود به روزی اشاره کرده که خداوند عدالت را همچون نهر روانی در زمین جاری خواهد کرد (عاموس ۵: ۲۴). این وعده‌ها در کتاب‌های دیگر پیامبران عبری مانند اشعیا، ارمیا و حزقیال نیز تکرار شده است. اشعیا از منجی‌ای سخن می‌گوید که از نسل داوود است، روح خدا بر او قرار دارد و با حکمت و عدالت حکومت می‌کند (اشعیا ۱۱: ۵). این پادشاه عادل نه تنها قوم یهود، بلکه همه ملت‌ها را به صلح و پرستش خدا دعوت می‌کند. در اشعیا آمده است: «گرگ با بزّه سکونت خواهد کرد و پلنگ با بزغاله خواهد خوابید... و به هیچ‌کس آسیب نخواهد رساند» (اشعیا ۶: ۹-۱۱). این تصویر جامعه آرمانی و عصر مسیحایی است که در آن شر، ظلم و دشمنی از بین می‌رود و صلح و برکت برقرار می‌شود.

یهودیان پس از نخستین ویرانی بیت المقدس همواره در انتظار رهبری بزرگ بوده‌اند که شهر آرمانی و مدینه فاضله را بنا کند و شکوه قوم یهود را بازگرداند. این منجی به عنوان پادشاه نجات‌دهنده با برقراری عدالت، حکومت خدا بر زمین را احیا کرده، حق مظلوم را از ظالم خواهد گرفت. منجی در یهودیت «ماشیح» نام دارد. ماشیح از نسل داوود است و وظیفه نجات انسان‌ها را بر عهده دارد (اشعیا، همان).

نقطهٔ تمایز یهودیت از اسلام و مسیحیت، اعتقاد به تولد نیافتن منجی و مسئلهٔ غیبت است. یهودیان معتقدند منجی هنوز ظهور نکرده و ممکن است افراد شایسته‌ای پیش از ظهور قیام کنند. همچنین ظهور منجی مشروط به رسیدن انسان‌ها به درجه‌ای از لیاقت و تقوا است و همچنین ممکن است خود فرد تا زمان ظهور از مقام نبوت خود بی‌اطلاع باشد. در یهودیت، وابستگی زمانی و مکانی به شدت مشهود است. آنان به سرزمین اسرائیل و بیت‌المقدس وابسته‌اند و باور دارند که یهودی هرکجا باشد، در تبعید است و برای روز بازگشت به دوران طلایی دعا می‌کند. هدف از باور به ماشیح نجات قوم یهود است.

تصویر ۳. ویژگی‌های اعتقاد به منجی موعود در یهودیت

۳-۴. ویژگی‌های اعتقاد به منجی موعود در ادیان سه‌گانهٔ ابراهیمی

اینک پس از بررسی دیدگاه‌های هر سه دین دربارهٔ منجی موعود، نخست، ۳۱ ویژگی

اعتقاد به منجی در جدول شماره ۱ قرار گرفته و سپس مدل مفهومی تطبیقی ارائه شده است. مدل یادشده از طریق شناسایی و طبقه‌بندی مؤلفه‌های اصلی اعتقاد به منجی موعود در سه دین ابراهیمی، امکان مقایسه‌ای ساختاریافته را فراهم آورده، می‌تواند مبنای تحلیل‌های عمیق‌تر در حوزه الهیات تطبیقی و گفت‌وگوی ادیان قرار گیرد. چنان‌که پیش‌تر اشاره شد، این مدل شامل دو دسته مؤلفه اصلی اشتراکات و افتراقات است که در تصویر شماره ۴ ارائه شده است.

ردیف	عنوان	اسلام	مسیحیت	یهودیت
۱	چیره شدن ایمان بر کفر به وسیله منجی موعود	✓	✓	✓
۲	حاکمیت یافتن علم به وسیله منجی موعود	✓	✓	✓
۳	برقراری عدالت اجتماعی به وسیله منجی موعود	✓	✓	✓
۴	نجات بشریت از ظلم و جور به وسیله منجی موعود	✓	✓	✓
۵	به ارث رسیدن زمین به صالحان به وسیله منجی موعود	✓	✓	✓
۶	مغلوب شدن باطل و احقاق حق به وسیله منجی موعود	✓	✓	✓
۷	آسمانی و الهی بودن منجی موعود	✓	✓	✓
۸	فرود یکی از انبیای الهی از آسمان هنگام ظهور منجی موعود	✓	✓	✓
۹	مخفی بودن زمان ظهور منجی موعود	✓	✓	✓
۱۰	اصل ظهور منجی موعود	✓	✓	✓
۱۱	تحقق آرمان شهر یا مدینه فاضله به دست منجی موعود	✓	✓	✓

✓	✓	✓	وقوع علائمی پیش از ظهور منجی موعود	۱۲
✓	✓	✓	ایمان به خدا به عنوان شرط نجات از سوی منجی موعود	۱۳
✓	✓	✓	ماهیت و شخصیت منجی موعود	۱۴
✓	✓	✓	تحقق غیبت منجی موعود	۱۵
✓	✓	✓	در قید حیات بودن منجی موعود	۱۶
✓	✓	✓	قلمرو و دامنه دعوت و حاکمیت منجی موعود	۱۷
✓	-	✓	بشارت به پایان یافتن آفات و شرور و غلبه خیر و خوبی بر آن‌ها به وسیله منجی موعود	۱۸
✓	-	-	سلطنت «ملکوت خداوند» به معنای حاکمیت مطلق یهود	۱۹
✓	-	-	معرفی عمانوئیل به عنوان منجی موعود	۲۰
✓	-	-	معرفی کوروش هخامنشی به عنوان منجی بنی اسرائیل از اسارت بابلیان	۲۱
✓	-	-	معرفی «زرور بابل» به عنوان منجی موعود	۲۲
✓	-	-	معرفی ایلیای نبی به عنوان بشارت‌دهنده تحقق وعده الهی و ظهور منجی موعود	۲۳
✓	-	-	قتل سمائیل (شیطان) که سرچشمه تمام شرور است به دست الیاس	۲۴
✓	-	-	ظهور برخی معجزات خاص در زمان ظهور منجی موعود ^۱	۲۵

۱. بازگرداندن موسی و بخشی از قوم او نزد بنی اسرائیل، زنده کردن قارون و پیروانش، بازگرداندن برخی از لوازم معبد مقدس، نشان دادن عصایی که خداوند به موسی عطا کرده بود، برانگیختن مسیح بن یوسف و ...

✓	-	-	سبط یوسف و سبط یهودا بودن منجی موعود	۲۶
✓	-	-	از نسل داوود بودن منجی موعود	۲۷
✓	-	-	برپایی حکومت داوود به وسیله منجی موعود	۲۸
-	✓	-	منجی گری عیسی مسیح با فدا کردن جان خود برای نجات همه انسان‌ها	۲۹
-	✓	✓	تحقق رجعت	۳۰
-	-	✓	معرفی مهدی <small>عجل الله تعالی فرجه الشریک</small> از نسل فاطمه دختر پیامبر خاتم <small>صلی الله علیه و آله</small> به عنوان منجی موعود	۳۱

جدول ۱. ویژگی‌های اعتقاد به منجی موعود در ادیان سه‌گانه ابراهیمی

تصویر ۴. مدل مفهومی اعتقاد به منجی موعود

نتیجه‌گیری

از تحلیل آموزه‌های اسلام، مسیحیت و یهودیت می‌توان دریافت که اصل انتظار برای ظهور منجی موعود، نقطه اشتراک برجسته‌ای در ساختار الهیاتی این سه دین ابراهیمی است. باور به ظهور منجی، اگرچه در هریک از ادیان یادشده با تعابیر، نام‌ها و انتظارات متفاوتی بیان شده، همگی در محور امید به بهبود نهایی وضعیت بشر در آینده‌ای الهی به هم می‌رسند.

با این همه، تفاوت‌های قابل توجهی در ویژگی‌ها، مأموریت و نقش منجی در هریک از این ادیان دیده می‌شود. این تفاوت‌ها به‌طور عمده در ساختارهای کلامی و تاریخی خاص هر دین ریشه دارد؛ برای نمونه در اسلام، منجی از نسل پیامبر ﷺ و زنده‌نگه‌داشته معرفی می‌شود، در مسیحیت از بازگشت مسیح به عنوان نجات‌دهنده‌ای فدایی سخن می‌رود و در یهودیت، ماشیح آینده‌ای ناپیدا و قوم و قبیله‌ای دارد که هنوز متولد نشده است. چنین تفاوت‌هایی نشان‌دهنده آن است که به‌رغم «اصل انتظار» مشترک، محتوای انتظار و برداشت‌های تاریخی و الهیاتی از آن، متنوع و گاه متعارض‌اند.

مدل مفهومی ارائه‌شده (تصویر ۴) در پژوهش حاضر، با تفکیک مؤلفه‌های اشتراکی و افتراقی، چهارچوبی ساختاریافته و نظام‌مند برای تحلیل پدیدارشناختی دینی این مسئله فراهم آورده است. این مدل می‌تواند گامی مؤثر در مسیر گفت‌وگوی بین‌الادیانی باشد؛ چراکه افزون بر روشن ساختن نقاط اشتراک و افتراق درباره اعتقاد به منجی موعود، زمینه را برای تعامل فکری و هم‌فهمی در راستای ایجاد همبستگی و درک متقابل فراهم می‌سازد.

پژوهش حاضر ضمن ترسیم کلیات اندیشه منجی‌باوری در سه دین یادشده نشان داد که مطالعات میان‌رشته‌ای در این حوزه، به‌ویژه از دیدگاه جامعه‌شناسی دین، روان‌شناسی انتظار و تأثیر این باور بر کنش جمعی جوامع مؤمن، همچنان با خلأهایی روبه‌روست.

پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده، ابعاد عملیاتی و تأثیرات اجتماعی باور به منجی در ادیان ابراهیمی نیز بررسی شود.

منابع

١. قرآن کریم، ترجمه عبدالمحمد آیتی.
٢. صدوق، محمد بن علی، *عیون أخبار الرضا*، دار الکتب الإسلامية، تهران، ١٣٦٣ ش.
٣. صدوق، محمد بن علی، *کمال الدین و تمام النعمة*، المكتبة الإسلامية، قم، ١٣٨٤ ش.
٤. کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، دار الکتب الإسلامية، بیروت، ١٣٦٢ ش.
٥. مجلسی، محمد باقر، *بحار الأنوار*، مؤسسة الوفاء، بیروت، ١٣٩٤ ش.
6. Ali, S. "Divine victory in Islamic eschatology: The role of truth and falsehood", *Islamic Studies Journal*, 2018, 42(1), 90-105.
7. -----, "The eschatological vision in Islam and its similarities with Christianity and Judaism", *Comparative Religion Review*, 2020, 28(1), 88-105.
8. Brown, T. "The role of comparative analysis in studying the concept of the Messiah", *Comparative Religion Studies*, 2017, 21(3), 78-94.
9. Creswell, J. W., *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (5th ed.)*, Sage Publications, 2018.
10. Johnson, L. "Messianic themes in Abrahamic religions: A comparative analysis", *Journal of Religious Studies*, 2018, 45(3), 78-92.
11. Jones, M. "The eschatological hope in Abrahamic religions: A comparative study", *Journal of Religious Studies*, 2018, 42(3), 112-130.
12. Khan, H. "Ethical decline and the role of the Messiah in the Abrahamic religions", *Religious Studies Journal*, 2019. 35(4), 50-70.
13. Majlisi, M. "The role of the Mahdi in Islamic eschatology: Justice and the triumph of truth", *Journal of Islamic Thought*, 2015, 28(3), 145-162.
14. Mohammad, A. "Qualitative and comparative research methods in eschatological studies", *Journal of Religious Research*, 2021, 48(2), 134-145.
15. Neuman, W. L., *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches (8th ed.)*, Pearson Education. 2017.

منابع کتاب مقدس

16. Bible, New International Version (NIV). (2011). Romans 5:12-14; 6:12-14; Luke 21:25-33; Matthew 24:36; 25:13; 1 John 2:18; Hebrews 9:28; Psalms 37:9, 18, 29; Isaiah 27; Matthew 6:10; Luke 11:2. Zondervan.
17. The Holy Bible, New International Version. (2011). Romans 5:12-14; 6:12-14. Zondervan.
18. Bible. (n.d.). The Holy Bible: New International Version. Zondervan. Luke 21:25-28.
19. Bible. (n.d.). The Holy Bible: New International Version. Zondervan.
20. Matthew, Mark, Luke, and John (The Four Gospels).
21. Matthew 24:36; 25:13; Luke 21:25-33; 1 John 2:18.
22. Hebrews 9:28; Psalms 37:9, 18, 29; Isaiah 27; Luke 11:2; Matthew 6:10.

۲۳. کتاب مقدس: عهد عتیق (ترجمه فارسی)، انجمن کتاب مقدس، تهران، ۲۰۱۸ م.
۲۴. کتاب مقدس: عهد جدید (ترجمه فارسی)، انجمن کتاب مقدس، تهران، ۲۰۱۹ م.
۲۵. کتاب‌هایی از عهد عتیق، کتاب‌های قانونی ثانی، ترجمه پیروز سیار، نشر نی، تهران، ۱۳۸۸ ش.